

Михайло ГНАТЮК
(Львів)

ІВАН ФРАНКО І ЄВРЕЙСТВО: ЩЕ РАЗ ДО ПРОБЛЕМИ

УДК 821.161.2-6.09(477.46:477.83)(092)»188/190»

У статті розглядаються погляди сучасних дослідників на трактування Іваном Франком єврейської теми, яка у франкознавстві має тривалу історію. На початку ХХІ століття ця тема відзначається залученням широких матеріалів (текстів письменника, поглядів діячів сіоністського руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. на єврейсько-польські та єврейсько-українські стосунки, Франкового аналізу тисячолітньої культури єврейського народу). Пропоновані до аналізу публіцистичні, художні та літературознавчі студії І. Франка дадуть новий імпульс дослідженню єврейської теми в українській літературі.

Ключові слова: Іван Франко, Мартін Бубер, українсько-єврейські зв'язки, семітизм, антисемітизм.

Тема «Іван Франко і єврейство» чи не одна з найбільш досліджуваних в українській гуманістичній науці. І хоч в умовах тоталітарної держави проблема була під негласним табу, літературознавці аналізували переважно її соціальні мотиви. Поза увагою дослідників залишалася багатоманітна культура, що її витворив єврейський народ, а також стосунки українського письменника і вченого з єврейськими вченими, політичними та культурними діячами. В останні роки маємо ряд серйозних досліджень, які аналізують тему єврейства у Івана Франка на широкому фактичному матеріалі. Пропонована розвідка Франкового трактування єврейської теми розглядається в контексті її досліджень професором Марком Гольбергом.

Серйозні наукові студії єврейської теми у І. Франка з'явилися в еміграційних наукових центрах, українських діаспорних виданнях. Нового імпульсу вони набули також в умовах незалежної України. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. були опубліковані ряд творів письменника на єврейську тематику, в тому числі і ті, які не друкувалися в радянський період: «Семітизм і антисемітизм у Галичині», «Радикали і жиди», спогад «Мої знайомі жиди» та ін. Серед помітних досліджень, що стосуються єврейської теми у І. Франка, відзначимо розділ «Іван Франко та його євреї» у книзі Я. Грицака «Пророк у своїй Вітчизні. Іван Франко і його

спільнота»¹, розвідку Г. Грабовича «Єврейська тема в українській літературі XIX та на початку XX сторіччя»², студії М. Гнатюка «Стаття І. Франка «Семітизм і антисемітизм у Галичині»³, “Ukrainisko-zydowskie stosunki kulturalne w Galicji: koncepta Iwana Franki”⁴, книгу Р. Мниха «Іван Франко і єврейство»⁵. На окрему увагу заслуговують матеріали віденської конференції “Ivan Franko und die jüdische Frage in Galizien”⁶, в українському перекладі матеріали видані під назвою «На перехресних стежках. Іван Франко та єврейське питання у Галичині»⁷.

В українській літературі немає письменника, який би так багато працював над темою єврейства, як І. Франко. Цей факт можна пояснювати передусім тим, що І. Франко з дитинства жив серед єврейської людності, спілкувався з освіченими євреями і під час навчання у гімназії, і університеті, врешті мав у єврейському інтелектуальному середовищі Відня, Львова, Дрогобича, інших міст Галичини та Європи добрих приятелів і друзів. І. Франко, як жоден інший український письменник, був добре обізнаний з історією багатовікової єврейської культури.

Сучасне трактування єврейської теми у творчості І. Франка, як пропонує Р. Мних, передбачає декілька дискурсів: біографічний, епістолярний, публіцистичний, дискурс художньої прози, поетичний, фольклористичний, літературознавчий. Кожен з них тісно переплечений, а разом з тим, вони дають випуклу картину єврейської теми у творчості письменника.

Як стверджує віденський професор Алоїз Вольдан, єврейська тема у І. Франка зазнала певної еволюції: «від бездумного прийняття стереотипів, від простих звинувачень євреїв у всіх бідах до індиві-

¹ Грицак Я. Іван Франко та його євреї // Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Іван Франко і його спільнота. – Київ: Критика, 2006. – С. 337-363.

² Грабович Г. Єврейська тема в українській літературі XIX та на початку XX сторіччя // Грабович Г. До історії української літератури. – Київ: Основи, 1997. – С. 238-258.

³ Гнатюк М. Стаття І. Франка «Семітизм і антисемітизм у Галичині» // Українське літературознавство. – Львів, 2001. – Вип. 64. Іван Франко. Статті і матеріали. – С. 126-130.

⁴ Hnatiuk M. Ukrainisko-zydowskie stosunki kulturalne w Galicji: koncepta Iwana Franki // Pogranicze kulturowe (odrębność-wymiana-przenikanie-dialog). – Rzeszów, 2009. – S. 63-74.

⁵ Мних Р. Іван Франко і єврейство. – Седльце, 2018. – 525 с.

⁶ Ivan Franko und die jüdische Frage in Galizien. Interkulturelle Begegnungen und Dynamiken im Schaffen des ukrainischen Schriftstellers / Alois Woldan, Olaf Terpitz (Hg.). – Vien : Vienna University Press, 2015. – 135 s.

⁷ На перехресних стежках. Іван Франко та єврейське питання у Галичині. Матеріали наукової конференції у Віденському університеті (24-25 жовтня 2013 року) / Упоряд. Алоїз Вольдан, Олаф Терпіц. – Київ: Критика, 2016. – 184 с.

дуалізованого, психологічно глибокого зображення головних героїв-євреїв. Історія рецепції цього циклу (бориславського – М.Г.) також засвідчує, що сучасники Івана Франка звертали увагу не на антиєврейські тенденції, а на вражаючу людську проблематику цих текстів»⁸.

Ще навчаючись у Дрогобичі серед єврейських і польських дітей, майбутній письменник знайомився з життям і звичаями євреїв Галичини, що знайшло свідчення в пізніших спогадах, написаних на замовлення віденського видавця М. Бубера «Мої знайомі жиди» (1903). Власне редактор віденського часопису “*Der Jude. Revue der jüdischen Moderne*” запропонував українському письменникові виступити на сторінках журналу зі статтю «Євреї в Галичині». Натомість І. Франко запропонував статтю-спогад «Мої знайомі жиди». М. Бубер написав у листі до І. Франка: «Високоповажний пане докторе! За Вашу люб’язну згоду, котра нас дуже втішила, висловлюємо Вам нашу щирю подяку. Заявлена стаття для нас надзвичайно бажана. Проте я радив би Вам, чи не краще відповідала б предмету форма низки нарисів, аніж суцільного оповідання. Для нас перша також була б приємніша, тому що ми могли б тоді публікувати річ поруч з оповіданнями, які з’явилися в перших зшитках, в той час як в іншому разі треба чекати на їх закінчення. Але, зрозуміло, рішення цілком і повністю залишається за Вами.

З глибокою пошаною, Мартін Бубер»⁹.

На жаль, запропонована І. Франком стаття так і не була надрукована з невідомих причин. Уперше у перекладі Михайла Возняка вона була опублікована у газеті «Діло» (1936, № 117-119).

Спогади «Мої знайомі жиди» сповнені симпатією до юнаків-євреїв, які ще під час навчання у гімназії, що на той час переходила з німецької на польську мову, записувалися й на руську (українську) мову, «в якій як правило не робили великих поступів й покидали її по одному або двох півріччях, певно головню з причини бездушного й недбалого способу викладу, яким загально тішиться цей предмет по галицьких гімназіях»¹⁰.

Вдумливий гімназист побачив і національні риси єврейської молоді, які дуже йому імпонували. У єврейських сім’ях малий Франко побачив, «як батько був далеко ближчим і щирішим до своїх синів і членів родини, як старший брат, що в його інтересах, змаганнях і планах сьак

⁸ Вольдан А. Єврейські образи й стереотипи в бориславському циклі Івана Франка // Франкознавчі студії. Збірник наукових праць. – Вип. 6. – Дрогобич: Коло, 2015. – С. 23.

⁹ Franko I. Beiträge zur Geschichte und Kultur Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten. 1881-1915. – Berlin: E. Wienert und P. Kirchner (Herausg.), 1963. – S. 504.

¹⁰ Франко І. Мої знайомі жиди // Франко І. Мозаїка. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 342.

чи так брали участь усі члени родини. Щось тепле повіяло на мене з малих щоденних сцен, свідком яких я був, я прирівнював їх у моїй душі з аналогічними подіями в селянській родині і відчував, що я мав тут перед собою щось далеко вище, тип старшої культури»¹¹.

Як учень гімназії у Дрогобичі І. Франко заприятелював з бідним євреєм Лімбахом, який давав молодому гімназистові читати твори світової літератури. Через Лімбаха І. Франко познайомився зі світом засимільованих євреїв Дрогобича, побачив те, що пізніше стало основою його літературних і наукових праць. У той самий час майбутній письменник заприятелював з родиною Тігерманів, з якими контактував навіть після переїзду цієї родини до Відня.

Життя і побут представників давнього єврейського народу І. Франко знав із тогочасних досліджень фахових науковців. Факти цього життя стали предметом серйозних наукових студій з літературознавства. У трактаті «Із секретів поетичної творчості» торкаючись проблеми ролі відчуттів у художньому творі, І. Франко роздумує про роль запахових відчуттів у сприйманні творів мистецтва. На його думку, орієнтальні народи (єгиптяни, євреї, вавилоняни) були більш вразливі на запахи, ніж європейці, і це позначилося на сприйманні ними творів мистецтва: «Дуже цікавою являється з того погляду старогєбрейська «Пісня пісень», де стрічаємо ось такі порівняння: «Твоє ім'я є мов пахощі кадила».

Коли король сидить при столі –
Мій олійок розливає пахощі;
Мій любий є обік мене,
Мов скляночка, повна мірри.

Тут стрічаємо «пахучий виноград; милий порівнюється до клубиків диму в формі пальми, надиханих запахом мірри і кадила; його любов – се запах пахощів понад усі аромати; у дівчини запах одєжі є мов запах ливану; сама вона – се садок, засаджений оливками, шафраном, рожами, цинамоном, міррою і алоесом і всякими деревами, що дають кадило з найкращим запахом»¹².

У контексті літературознавчого дискурсу єврейської теми важливого значення набуває трактування підсвідомого у трактаті І. Фран-

¹¹ Франко І. Мої знайомі жида // Франко І. Мозаїка. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 344.

¹² Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Зібр. творів: У 50 т. – Т. 31. – С. 79.

ка «Із секретів...». Р. Мних стверджує, що це поняття у І. Франка значною мірою залежне від статті австрійського психоаналітика єврейського походження, учня З. Фрейда Ізидора Задгера під назвою “Seelentifen” («Таємниці духу»), надрукованої на сторінках віденського часопису “Die Zeit” (1897, № 135, S. 70-75). Очевидно, потребує уточнення теза Р. Мниха про проблему інтертекстуальності згаданого трактату, яка «набагато складніша, ніж питання про звичайне запозичення фактів із статті австрійського психоаналітика»¹³. Зауважимо, що проблеми психології творчості, в тому числі і проблема підсвідомого у творчому процесі, набула особливої актуальності у науці того часу. Їх Франкове трактування корелюється з досягненнями німецької експериментальної психології другої половини XIX ст. (праці В. Вундта, Е. Гартмана, М. Дессуара, Е. Штайнтала та ін.).

І. Франко як активний автор часопису “Die Zeit” знав праці Ізидора Задгера, який у популярній формі актуалізував проблему підсвідомого у творчості. Натомість український учений поглибив її дослідження. Новаторська сміливість праці «Із секретів поетичної творчості» полягала не стільки у її застосуванні до вивчення поетичної творчості, «скільки в тому, що він брав ідеї, які перебували в одних зв’язках і знаходив для них несподівані, але внутрішньо виправдані зчеплення. Зокрема це торкається проблеми підсвідомого»¹⁴.

На початку 80-х рр. І. Франко був свідком масової еміграції євреїв за кордони Австро-Угорської монархії. Ця сторінка їх життя і побуту знайшла свою реалізацію в художніх творах письменника, зокрема у слабкій у художньому відношенні, незакінченій поемі «Швинделеса Пархенбліта вандрівка до Америки і назад» (1882). Франко стилізує у поемі мову тодішніх галицьких євреїв:

Я сиділо літ півкопи
У громаді Дерихлопи
І велося мені гіт.

Трошки з бромфен шинкував я,
Трохи гроші позичав я
На сто двацять п’ять перцент.

¹³ Мних Р. Іван Франко і єврейство. – Седльце, 2018. – С. 92.

¹⁴ Адельгейм Є. Естетичний трактат Івана Франка і проблеми психології творчості // Франко І. Із секретів поетичної творчості. – К. : Радянський письменник, 1969. – С. 21.

Я на борг дав, і на застав,
А все го я обшастав
І в кишеню капав цент.

І. Франко веде мову про причини еміграції євреїв з Галичини до Америки, оскільки єврейське населення не мало тут можливостей для провадження бізнесу. Не допоміг ані рабин, ані три євреї зі Сходу. Після другої вандрівки Швинделес Пархенбліт мусить вертатися до Бродів, прикордонного містечка Австро-Угорщини, одного з центрів галицького єврейства.

Написана в гумористичному тоні поема відзначається схематизмом. Варто додати, що вона не була закінчена, а друк обривається на VII розділі. Сама поема була виразом настроїв галицького селянства того часу, вона відображала певні стереотипи у трактуванні єврейства в Галичині.

Певний сатиричний підхід до зображення галицького єврейства знаходимо у художніх творах згадуваного уже бориславського циклу І. Франка. Можливість швидкого збагачення, на яке сподівалися євреї в Бориславі, привело до появи таких героїв, як Отто Готліб і Герман Гольдкремер.

У 1880 р. І. Франко опублікував у польському часописі "Praca" публіцистичну статтю «Фабрика парафіну й церезину у Дрогобичі», в якій цю фабрику називає власністю панів «Лейзора Гартенберга і Спілки, Селіга Лаутербаха і Герша Гольдгаммера. Заснована в 1863 р., ця фабрика, як і всі інші цього роду фабрики Дрогобицького повіту, завдячує своїм виникненням і своїм ростом відкриттю і швидкому розвитку відомих копалень нафти і земного воску в Бориславі, звідки вона й одержує майже всю сировину для переробки»¹⁵.

У 80-х рр. XIX ст. І. Франко як поет звернувся до давньої історії єврейського народу, з якою пов'язав тогочасне становище євреїв Галичини. Благання єврейського народу до Єгови про допомогу стало основою циклу віршів поета, темою яких є давня історія євреїв. Зокрема у вірші «Самбатіон» Франко висловлює переконання, що допоки живе цар Давид, єврейський народ незнищений:

Нещасне село те і місто,
Де в муках в пониженню жид, –

¹⁵ Франко І. Фабрика парафіну й церезину у Дрогобичі // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 44. Кн. 1. – С. 54.

Та горе землі тій, як стане на неї
Обома ногами Давид.

Трагічна доля єврейського народу стала предметом мистецького осмислення у вірші «Пір'я» (1882). Автор використав мотив пір'я з жидівських перин як символ долі народу з традицією тисячолітніх поневірянь серед інших народів. Такий погляд став актуальним у зв'язку з єврейськими погромами, які мали місце в провінціях Росії і Австро-Угорщини у 80-х рр. XIX ст.

Розвіяне злими юрбами,
Мов снігу платки з-над руїн,
Летиш ти до хмари з вітрами,
О пір'я з жидівських перин.

В той же час І. Франко написав іншу публіцистичну статтю «Єврейське питання», в якій проаналізував причини антиєврейських погромів в Угорщині. Як слушно зауважив Я. Грицак, І. Франко турбувався про Галичину, в якій переслідування євреїв могло набрати більших розмірів, ніж у Росії: «Географія поширення антисемітського руху приводила до того висновку, що цей рух набирає універсального характеру, а тому його причин не можна шукати лише в локальних обставинах. Ці причини Франко не зводив ані до расової, ані до релігійної ненависти. Вони, на його думку, були набагато глибшими, а тому таїли небезпеку повторення антиєврейського насильства. Першопричина масових погромів бачилася Франкові в мотивах економічних, у «деморалізуючій перевазі жидівського капіталу й експлуатації»¹⁶.

Життя єврейського етносу у Галичині у 90-х рр. XIX ст. І. Франко порівнював з життям євреїв у інших частинах Угорщини і Європи. Цьому сприяло знайомство з впливовими євреями з Відня, особливо Теодором Герцлем, автором книги «Єврейська держава». Про приятельські стосунки І. Франка з Т. Герцлем писав відомий письменник, перекладач і літературознавець Василь Щурат¹⁷.

Зустріч І. Франка з Т. Герцлем відбулася у лютому 1893 року в кафе «Централь», яке і сьогодні функціонує у Відні на Герренгасе, 1

¹⁶ Грицак Я. Іван Франко та його євреї // Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Іван Франко і його спільнота. – Київ: Критика, 2006. – С. 352.

¹⁷ Щурат В. У той час це було ще маревом // Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменярь, 2011. – С. 366-368.

(місце зустрічей політичної, наукової та літературної еліти Європи). Розмова І. Франка з Т. Герцлем носила конфіденційний характер. Як згадував В. Щурат, І. Франкові припала до душі ідея відбудови єврейської держави, оскільки вона «є ніби рідною сестрою нашої ідеї відбудови української держави». Український мислитель із розумінням сприйняв слова Т. Герцля: «Народжена в розумній чи розсудливій голові, навіть найгірша ідея буде реальною, якщо тільки запалить найширші маси народу і висуне їх з середовища готових до мучеництва захисників. Якщо нам колись вдалося завдяки Мойсеєві скинути з себе ярмо і здобути Палестину, то чому сьогодні не могло би бути неможливим!»¹⁸.

Хоч, на думку Т. Герцля, Мойсеї не родяться щодня, вони формуються зовнішнім впливом, а зовнішній вплив у євреїв у десять разів більший, ніж в інших народів, бо вони розсіяні по цілому світу. В. Щурат пов'язував ідею написання одного з найвизначніших творів І. Франка саме із описаною зустріччю.

У сучасному франкознавстві ряд дослідників висловлює сумнів щодо зустрічі І. Франка з Т. Герцлем вважаючи, що В. Щурат або вигадав цю подію, або подав неточний час цієї зустрічі. Зрештою, Р. Мних констатує, що у зв'язку з постаттю Т. Герцля «витворився вже окремий герцелівський дискурс у франкознавстві, що презентує різноманітні аспекти: від цікавого факту самої зустрічі класика української літератури з основоположником модерного сіонізму до інтерпретації поеми Івана Франка «Мойсей», що написана під впливом смерті Герцля у 1904 році»¹⁹. Дослідник наводить ряд аргументів, які ставлять під сумнів сам факт зустрічі двох видатних представників українського та єврейського народів.

Я. Грицак вважає, що у 1893 році І. Франко ще не був прихильником української політичної незалежності, як і Т. Герцль – єврейської: «... якщо вони й зустрічалися, то їхня розмова велася швидше всього на іншу тему. Або якщо вони розмовляли про єврейську і українську самостійність, то їхня зустріч відбулася під час пізнішого візиту до Відня у 1896 році»²⁰.

Очевидно, що сьогодні важко довести сам факт цієї зустрічі, як і заперечити її. До того, ідея самостійності України у І. Франка формувалася не одномоментно, а в процесі еволюції. Про це свідчать

¹⁸ Щурат В. У той час це було ще маревом // Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 367.

¹⁹ Мних Р. Іван Франко і єврейство. – Седльце, 2018. – С. 141.

²⁰ Грицак Я. Франко у Відні // Подорож до Європи. Галичина, Буковина і Відень на центральноєвропейській культурній шахівниці. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2005. – С. 25.

його відгуки на політичну декларацію українців-наддніпрянців 1893 року та рецензія на працю Т. Герцля «Єврейська держава», що була надрукована у польськомовному часописі „Tydzień“ (9. III, 1896). Автор рецензії вважав, що книга Т. Герцля була проявом модерного вирішення єврейського питання. Заслугою І. Франка було те, що він перший серед українських читачів почав серйозно трактувати євреїв як окремий народ. На думку Я. Грицака, такий підхід поріднив його з Томашем Масариком, майбутнім президентом Чехо-Словаччини. Рація сучасного дослідника в тому, що І. Франко, як і Т. Масарик «виросли і мешкали в середовищі, де набагато легше і простіше було стати антисемітом. Тому перепадало їм обидвом від їхніх співвітчизників за симпатії до євреїв»²¹.

Захоплений планом творення єврейської держави Т. Герцля І. Франко писав: «Однак нам здається, що автор мало знає ті маси, які вірою в силу продукують торгівлю, і його цілий план може бути знищений. Але очевидно він може бути реалізований, якщо знайдуться люди, які будуть готові докласти рук і засобів для його виконання. План, однак, має перед собою беззастережне майбутнє, якщо теперішнє покоління виявиться ще недозрілим для того, то мусить з часом дочекатися молоді, яка захоче і зможе його виконати»²².

Праця польського публіциста Альфреда Носсінґа у справі євреїв «Спроба розв'язання єврейського питання» (1887) накреслила далішні шляхи вирішення проблеми життя євреїв, які на той час населяли польські та українські землі. На думку Носсінґа, євреї асимілюватимуться доти, доки житимуть серед інших держав і народів.

Відповіддю І. Франка на працю Носсінґа була його студія «Семітизм і антисемітизм у Галичині» (1887). Автор представив засадничі аспекти життя представників різних народів, які заселяли Галичину під кінець XIX і на початок XX ст. Особливості життя євреїв у Галичині проаналізовані у роботі дуже детально. І. Франко, який виступав проти кривд будь-якого народу, домагався рівних прав для всіх етнічних груп, що мешкали в Галичині: «Про жодне гноблення, про жоден визиск, про жодну апостазію чи то релігійну, чи національну, чи яку іншу в наших ідеалах нема ані мови. Жодна релігія, жодне переконання, жодна раса і жодна народність не були й не можуть бути предметом нашої ненависті. Таким предметом

²¹ Грицак Я. Іван Франко та його євреї // Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Іван Франко і його спільнота. – Київ: Критика, 2006. – С. 361.

²² Франко І. Жидівська держава // Франко І. Мозаїка. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 334.

були й пишаються на все тільки всякий утиск, усякий визиск і всяка облуда»²³.

У розв'язанні єврейського питання І. Франко бачив дві сторони. З одного боку він вважав, що взаємне упорядкування стосунків між євреями, українцями і поляками у Галичині є питанням, яке стосується кожного з цих народів. А з іншого боку, «... питання внутрішньої реформи, а тим самим питання остаточної розв'язки вузла, поставлення єврейського народу на власні міцні ґрунти, втворення для цього внутрішніх умов правильного розвою єсть і мусить бути назавсігди ділом самих євреїв, мусить бути полишене їх власній волі та починові. В ту внутрішню справу, на мою думку, жоден неєврей не має права мішатися»²⁴.

І. Франко не закривав очей на ті скомпліковані проблеми, які існували в Галичині між різними етнічними групами. З усією силою свого полемічного таланту він виступав проти тих діячів, які вносили суперечку і колотнечу між представниками різних етносів, зокрема проти спроб позбавити євреїв участі у культурному та державотворчому процесі того часу. Такі спроби переважно призводять до міжнаціонального конфлікту: «Ані в літературі, ані в науці, ані загалом в духовнім житті Польщі та Русі аж до найновіших часів не бачимо ніякого сліду впливу чи співділання євреїв; натомість у економічнім розвою тих народів був їх вплив, безсумніву, фатальний. Тому не дивно, що по упадку польського державного організму євреї відразу перекидаються на сторону побідителів, у Пруссії та Австрії робляться німцями не з волі урядів, але з власної охоти та для власного інтересу; а коли в Росії не робляться москалями – зрештою за виємками Литви по р. 1863, – то там не менше всякими способами стараються показати свою лояльність новому панові»²⁵.

І. Франко торкнувся також питання еміграції євреїв до Америки. Він стверджував, що коли досі євреї не емігрували до Америки, то це зовсім не доказує їх «любові до рідного краю». «Були випадки, що євреї справді пробували їздити до Америки, але по короткім часі вертали назад, переконавшись, що там не так легко вижити з такої «праці» як у нас»²⁶.

²³ Франко І. Семітизм і антисемітизм у Галичині // Франко І. Мозаїка. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 315.

²⁴ Франко І. Семітизм і антисемітизм у Галичині // Франко І. Мозаїка. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 317.

²⁵ Там само. – С. 320.

²⁶ Там само. – С. 322.

Глибокий аналіз життя єврейської людності в Галичині привів І. Франка до такого висновку: «Народ позбавлений землі й обмежений у виборі занять, зробився паразитом, що живе з кровавої праці інших. Уняте в тісні карби лучності, дідично виспеціалізоване до сповнювання лиш деяких чинностей єврейство в и т в о р и л о о с о б л и в у з б і р н у о р г а н і з а ц і ю, п р и з н а ч е н у о д и н о к о д о в и з и с к у в а н н я і н ш и х. Бувають між євреями не тільки капіталісти, але також пролетарії, та дивний се пролетаріат, бо хоч часто майже вмирає з голоду, та засоби для свого існування здобуває звичайно тільки визиском чужих елементів»²⁷.

На прикладі численних статистичних даних І. Франко показав, що участь галицьких євреїв у військовій, судовій, суспільній функції у державному житті є недостатньою. Натомість їх роль у торгівлі і посередницьких функціях у Галичині є невідповідною відсотковим статусом населення краю.

Ось як розумів учений асиміляцію євреїв з представниками інших народів Галичини: «... під асиміляцією євреїв не розуміємо зілляння цілої їх маси з людністю для них чужоплемінною, бо ми переконані, що при таких чисельних відносинах, як у нас, се ані неможливе, ані не було би корисне. Асиміляція для нас, се поперед усього з а д а ч а горожанського зрівняння на основі рівних прав і рівних обов'язків»²⁸.

У художній формі такі думки І. Франка висловлені у романі «Перехресні стежки». Устами Вагмана автор стверджував: «По-моєму, жоден жид не може і не потребує бути ані польським, ані руським патріотом. І не потребує сього. Нехай буде жидом – сього досить. Адже ж можна бути жидом і любити той край, де ми родились, і бути пожиточним, або бодай нешкідливим для того з усіма споминами нашого життя. Мені здається, що якби ми держалися такого погляду, то й уся асиміляція була б непотрібна. Бо подумайте: чи жадає хто від нас тої асиміляції. Здається ні. Але зате кожному пожадане, щоб ми були чесними і пожиточними членами тої суспільності, серед якої живемо»²⁹.

Стаття І. Франка «Семітизм і антисемітизм у Галичині», надрукована у 1887 році у часописі «Przegląd społeczny», була актуальною і на початку ХХ ст., про що свідчить той факт, що автор передрукував її у перекладі українською мовою у книзі «В наймах у сусідів» (1914, с. 115-131).

²⁷ Франко І. Семітизм і антисемітизм у Галичині // Франко І. Мозаїка. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 324.

²⁸ Там само – С. 328.

²⁹ Франко І. Перехресні стежки // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 20. – С. 392.

І в художніх творах («Перехресні стежки»), і в публіцистиці («Сигнал застереження», «Die Zeit», 1903, № 253) І. Франко гостро критикував погроми євреїв у Галичині. У багатьох селах Галичини на початку ХХ ст. з'явилися «агітатори», які підбурювали селян і міщан до погромів. І. Франко у згаданій статті звернув увагу читачів на повідомлення ряду часописів (в т.ч. і газети «Діло»), які застерігали галицьких міщан і селян перед агітаційними підбурюваннями до погромів і водночас апелював до селян та духовних осіб запобігати цим погромам.

Газета «Die Zeit» з цього приводу писала: «Позбавлена всякої фаворизації під оглядом народним чи партійним стаття І. Франка є поважною пересторогою центральному урядові. До цього часу австрійські чинники урядові були не тільки заскочені окремими фактами погромів у Галичині. Хай того разу вони почують сигнал перестороги і скажуть своїм підвладним в інституціях галицьких свою силу не в репресіях стосовно статей в газетах, а в творенні того, щоб єврейські погроми не стали предметом їх розгляду»³⁰.

Будучи одним із творців програми радикальної партії, І. Франко в розділі «Радикали і жиди» стверджував, що радикали не є антисемітами, через те, що євреї походять з Палестини, радикали не мають наміру бунтувати проти єврейської бідноти. Радикали проти єврейського дармоїдства: «... виступаючи против жидів радикали вміють добре розрізнити і знають, що той жидівський лапсердак з пейсами в халаті і з цибульним запахом є далеко меншим ворогом хлопа, ніж той цивілізований, уфракований і удекорований жидівський фінансист, мільонер, спекулянт та гуртівник, що обертає мільонами, ходить попід руку з графами та міністрами, котрому з любим усміхом стискають біскупи і митрополити! Против тих великих п'явок виступають радикали найсильніше»³¹.

Як бачимо, великий гуманіст І. Франко і в художніх творах, і в наукових та публіцистичних працях, аналізуючи становище євреїв у Галичині, не тільки виявив толеранцію цьому народові, народові, що пройшов довгу історію і створив багатовікову культуру, але і захоплювався ним. Поява в І. Франка назв типу «жидівські п'явки» стосується окремих типів євреїв, що живуть з чужої праці. Ці вислови належить трактувати як народний погляд на багатчів. Такий погляд представляли широкі кола українців і поляків, що населяли Галичину.

³⁰ Die Zeit, 1903, № 253.

³¹ Франко І. Радикальна партія. Ч. 2. Радикали і жиди. – Львів, 1898. – С. 12-13.

Широка гуманістична перспектива в розумінні І. Франком єврейського питання в Галичині є характерною для його художніх і наукових праць як 80-х, так і 90-х рр. XIX – поч. XX ст.

Порушені у статті питання є частиною ширшого дослідження нашої гуманітарної науки, яка потребує глибокого осмислення єврейської теми в українській культурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адельгейм Є. Естетичний трактат Івана Франка і проблеми психології творчості // Франко І. Із секретів поетичної творчості. – К. : Радянський письменник, 1969. – С. 3-48.
2. Вольдан А. Єврейські образи й стереотипи в бориславському циклі Івана Франка // Франкознавчі студії. Збірник наукових праць. – Вип. 6. – Дрогобич, 2015. – С. 9-23.
3. Гнатюк М. Стаття І. Франка «Семітизм і антисемітизм у Галичині» // Українське літературознавство. – Львів, 2001. – Вип. 64. Іван Франко. Статті і матеріали. – С. 126-130.
4. Грабович Г. До історії української літератури. – Київ: Основи, 1997. – 604 с.
5. Грицак Я. Подорож до Європи. Галичина, Буковина і Відень на центральноевропейській культурній шахівниці. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2005. – 232 с.
6. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Іван Франко і його спільнота. – Київ: Критика, 2006. – 631 с.
7. Мних Р. Іван Франко і єврейство. – Седльце, 2018. – 525 с.
8. На перехресних стежках. Іван Франко та єврейське питання у Галичині. Матеріали наукової конференції у Віденському університеті (24-25 жовтня 2013 року) / Упоряд. Алоїз Вольдан, Олаф Терпіц. – Київ: Критика, 2016. – 184 с.
9. Франко І. Жидівська держава // Франко І. Мозаїка. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 331-334.
10. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 31. – С. 45-119.
11. Франко І. Мої знайомі жиди // Франко І. Мозаїка. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 335-348.
12. Франко І. Перехресні стежки // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 20. – С. 173-463.
13. Франко І. Радикальна партія. Ч. 2. Радикали і жиди. – Львів, 1898.
14. Франко І. Семітизм і антисемітизм у Галичині // Франко І. Мозаїка. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 313-331.

15. Щурат С. У той час це було ще маревом // Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 366-368.
16. Hnatiuk M. Ukrainsko-zydowskie stosunki kulturalne w Galicji: koncepta Iwana Franki // Pogranicze kulturowe (odrębność-wymiana-przenikanie-dialog). – Rzeszów, 2009. – S. 63-74.
17. Die Zeit, 1903, № 253.
18. Ivan Franko und die jüdische Frage in Galizien. Interkulturelle Begegnungen und Dynamiken im Schaffen des ukrainischen Schriftstellers / Alois Woldan, Olaf Terpitz (Hg.). – Vien : Vienna University Press, 2015. – 135 s.

Mykhailo HNATIUK
(Lviv)

IVAN FRANKO AND JEWRY: BACK TO THE PROBLEM

The article deals with the views of contemporary researchers on Ivan Franko's interpretation of the Jewish theme, which has a long history in Franko studies. At the beginning of the 21st century, this theme is marked by the involvement of extensive materials (the writer's texts, the views of the Zionist movement of the late 19th and early 20th centuries on Jewish-Polish and Jewish-Ukrainian relationships, Franko's analysis of the millennial culture of the Jewish people). The journalistic, artistic, and literary studies of Ivan Franko proposed for analysis will give a new impulse to the study of the Jewish theme in Ukrainian literature.

Keywords: Ivan Franko, Martin Buber, Ukrainian-Jewish relationships, Semitism, Antisemitism.